

ПСИХОЛОГІЯ

DOI: 10.31548/hspedagog2021.04.077

УДК 373.013.77:316.362.31

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ ТРИВОЖНИХ СТАНІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ НЕПОВНИХ СІМЕЙ: ЕМПІРИЧНИЙ ДОСВІД

АФАНАСЕНКО Л. А., кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології,

АМЕЛІНА А. Р., студентка 2-го курсу ОС магістр спеціальності «Психологія»,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: lariro.afanasenko@gmail.com

Анотація. У статті наголошено актуальність проблеми проявів тривожних станів молодших школярів із неповних сімей. Розкрито сутність тривоги як емоційного стану (переживання емоційного дискомфорту, пов'язаного з очікуванням неблагополуччя) та особистісної властивості (підвищеної схильності почуватися занепокоєним за будь-яких життєвих ситуацій). Наведено результати дослідження тривожних станів молодших школярів із неповних сімей, які дозволили визначити найвищий рівень прояву тривожності у різних життєвих ситуаціях та виокремити домінуючі чинники її формування.

Ключові слова: тривожність, емоційний стан, неповна сім'я.

Актуальність дослідження. В умовах нестабільного сьогодення з його соціально-економічними негараздами, невпевненістю в завтрашньому дні, переживання світової пандемії коронавірусної інфекції COVID-19, ростом насилля у суспільстві все частіше розвиток дитини супроводжується переживаннями негативної модальності і, перш за все, високою тривожністю, що дегармонізує становлення особистості.

Проблема підвищеної тривожності дітей стає особливо актуальною в період вступу й адаптації дитини до школи, а тому пріоритетним виступає спільна діяльність навчального закладу і сім'ї з питань вирішення проблем їх навчання, виховання та розвитку. Саме сім'я є основним осередком виховання та формування особистості дитини, а тому неможливо не враховувати її специфічні соціальні обставини. За останні роки спостерігається тенденція до зростання розлучень, позашлюбних народжень, смертності населення, що

збільшує кількість неповних сімей та негативно впливає на особистість дитини. В неповній сім'ї значно частіше виявляються обмеженими відносини між матерями й дітьми. Дітям, звичайно, однаково цінні обое з батьків, вони відчують потребу в любові до них і рівною мірою мають потребу в ній і з їх боку. З погляду виховання почуттів і їх закріплення в особистості це надзвичайно важливо. Адже батько й мати у вихованні доповнюють один одного. Кожна людина, маючи свою індивідуальність, приносить із собою в сім'ю неповторне різноманіття почуттів і думок, інтересів і знань, дій і вчинків. І вся ця різноманітна сторона життя в сім'ї порушується при відсутності одного з батьків.

Тому, для подальшої розробки системи психологічного супроводу тривожних станів молодших школярів із неповних сімей необхідно з'ясувати особливості їх проявів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема тривожності розкрита в роботах таких вітчизняних науковців, як Ф. Б. Березін,

Л. І. Божович, А. І. Захаров,
 Н. В. Імедадзе, О. Б. Ковальова,
 В. Н. Мясичев, В. С. Мерлін,
 О. М. Прихожан, І. В. Хазратова,
 Ю. Л. Ханін, Т. А. Шабанова та інших.
 А в зарубіжній психології проблемою тривожності займалися такі вчені, як З. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні, Е. Берн, Ч. Спілбергер, Р. Мей, К. Роджерс, Й. Лангмейер, Х. Хекхаузен та інші. Тривожність розглядають як негативне емоційне переживання, пов'язане з передчуттям небезпеки. У сучасній науці це поняття визначають як психічну властивість, індивідуальну психологічну особливість, що виявляється в схильності людини до переживання тривоги. За визначенням М. Неймарк «Тривожність – постійно або ситуативно проявляюча властивість людини приходити в стані неспокою відчувати страх і тривогу у специфічно соціальних ситуаціях» [2]. За визначенням Л. Петровської: «Тривожність є схильністю індивіда до переживання тривоги, що характеризується низьким порогом виникнення реакції тривоги; один з основних параметрів індивідуальних відмінностей» [3]. Високий рівень тривожності негативно впливає на адаптацію особистості, викликає негативні особистісні зміни, заважає всебічному розвитку особистості. Так, однією з найважливіших задач сучасної психології є пошук засобів роботи з тривожними дітьми молодшого шкільного віку із неповних сімей.

Постановка завдання. Метою дослідження є діагностування тривожних станів молодших школярів із неповних сімей, які дозволять визначити найвищий рівень прояву тривожності у різних життєвих ситуаціях та виокремити домінуючі чинники її формування.

Виклад основного матеріалу. Із метою вивчення тривожності молодших школярів із неповних сімей, нами було обрано 2 психодіагностичні методики, які були апробовані

науковцями на великих групах школярів, пройшли оцінку на валідність і дають змогу отримати інформацію про середні величини та закономірності розподілу показників, які вивчаються.

Емпіричне дослідження тривожності дітей молодшого шкільного віку із неповних сімей передбачає поетапне вирішення низки завдань. Тому проведене дослідження умовно можна поділити на дві частини.

На першому етапі нами було проведено аналіз психологічної літератури присвяченої проблемі тривожності дітей молодшого шкільного віку. Даний етап дав змогу сформулювати систему методик, необхідних для вивчення тривожності.

Наступний етап ми присвятили збору об'єктивних емпіричних даних. Він включив в саме діагностику тривожності дітей молодшого шкільного віку; з'ясування особливостей тривожності дітей із неповних сімей

Вибірку в нашому дослідженні склали учні молодшого шкільного віку Вишнівської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 2. В дослідженні брали участь 61 учень, з них: 39 (64 %) осіб із повних та 22 особи (36 %) – із неповних сімей. Вік дітей: 7–11 років.

Аналізуючи отримані результати дослідження за методикою виміру рівня тривожності Дж. Тейлора, було встановлено що найвищі показники серед учнів, які виховуються у неповних сім'ях має середній рівень тривожності із тенденцією до високого – 40,9 %, тоді, як майже половина дітей із повних сімей – 48,7 %, мають теж середній рівень тривожності але із тенденцією до низького. Цей же рівень (середній із тенденцією до низького) спостерігається у 31,8 % дітей із неповних сімей. У 30,8 % дітей із повних сімей простежується середній рівень тривожності із тенденцією до високого, що значно менше ніж у дітей із неповних сімей. Водночас високий рівень тривожності

спостерігається у 22,7 % дітей із неповних сімей, що вище порівняно із дітьми, які виховуються у повних сім'ях (15,4 %). Низький рівень тривожності майже на одному рівні як у дітей із

повних, так і у дітей із неповних сімей – 5,2 % та 4,6 % відповідно. Загальні результати дослідження методикою виміру рівня тривожності Дж. Тейлора наведенні у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Характеристика рівня тривожності учнів за методикою виміру рівня тривожності Дж. Тейлор в адаптації Т. А. Немчинова

Рівень тривожності	Респонденти (%)	
	Діти із повних сімей	Діти із неповних сімей
Високий	15,4	22,7
Середній (з тенденцією до високого)	30,8	40,9
Середній (з тенденцією до низького)	48,7	31,8
Низький	5,2	4,6

Дані показники характеризують загальну тривожність молодших школярів. Ми припускаємо, що їх тривожність може стосуватися навчання і стосунків у школі, може бути як прояв рис особистості. Але високий рівень тривожності може негативно впливати на успішність навчання, міжособистісні стосунки і становлення їх особистості.

Результати, отримані з використанням методики виміру рівня тривожності Дж. Тейлора, ми співставили з результатами отриманими за допомогою інших методик, передусім з методикою

оцінки рівня шкільної тривожності Філіпса.

Дана методика використовувалась нами для виявлення рівня тривожності молодших школярів у різних життєвих ситуаціях, що дало змогу детальніше з'ясувати ті сфери життєдіяльності дітей, на які слід звернути увагу вчителям, батькам та психологам школи.

За допомогою методики рівня шкільної тривожності Філіпса нами були отримані результати за восьми шкалами, результати дослідження наведенні у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Розподіл шкільної тривожності учнів молодших класів за методикою Філіпса (у %)

Шкали	Респонденти, %					
	Повна сім'я	Підвищений рівень		Неповна сім'я	Високий рівень	
	Середній рівень	Підвищений рівень	Високий рівень	Середній рівень	Підвищений рівень	Високий рівень
Загальна тривожність у школі	66,6	20,5	12,9	45,4	36,3	18,3
Переживання соціального стресу	58,9	28,2	12,9	50	18,1	31,9
Фрустрація потреби	75,3	20,5	4,2	45,4	36,3	18,3

досягнення успіху						
Страх самовираження	46,2	28,2	25,6	22,7	27,2	50,1
Страх ситуації перевірки знань	61,6	12,8	25,6	40,3	18,1	41,6
Страх не відповідати очікуванням оточення	48,7	28,2	23,1	36,3	31,8	31,9
Низька фізіологічна опірність стресу	69,2	25,6	5,2	54,5	18,1	27,4
Проблеми й страхи в стосунках з вчителем	74,3	15,9	9,8	36,3	27,2	36,5

Як свідчать отримані дані, великий відсоток респондентів з повних сімей, а саме 66,6%, має середній рівень загальної тривожності в школі. Тобто ці учні сам процес навчання не сприймають як такий, що травмує. У неповних сім'ях цей відсоток складає 45,4 %. Підвищений рівень тривожності спостерігається у 20,5 % та 36,3 % дітей із повних та неповних сімей відповідно. Високий рівень загальної тривожності спостерігається у 18,3 % респондентів з неповних сімей, в повних сім'ях – 12,9 %. Для цих учнів загальний емоційний стан, пов'язаний з різними формами їх залучення до шкільного життя, є негативним.

У повних сім'ях 58,9 % респондентів не переживають соціального стресу. Це свідчить про те, що їх стосунки з однолітками, соціальні контакти можна охарактеризувати як задовільні. У неповних сім'ях – 50 %. Також високий рівень за шкалою переживання соціального стресу в неповних сім'ях складає 31,9%, в повних сім'ях – лише 12,9%. Тобто емоційний стан цих школярів є напруженим і не сприяє

встановленню соціальних контактів. Це говорить про те, що в колективі для більшості учнів немає сприятливих умов для соціальних контактів, особливо з однолітками. Така ситуація, в свою чергу, може створювати «фундамент» для виникнення тривожності.

Порівняно невеликий відсоток (4,2 %) учнів молодших класів які виховуються у неповних сім'ях, відчуває фрустрацію потреби в досягненні успіху на високому рівні. Натомість, у неповних сім'ях цей показник складає 18,3 %. Несприятливий психологічний фон у цих сім'ях не дає змоги дитині розвинути власну потребу в успіху, досягненні високого результату. Не переживають фрустрації в досягненні успіху 75,3 % з повних сімей і 45,4 % з неповних.

Серед респондентів з неповних сімей страх самовираження на високому рівні в 50,1 % , в повних сім'ях цей показник майже вдвічі менший і складає 26,6 %. Ці школярі переживають сильні негативні емоції в ситуації, коли потрібно розкритися, показати себе, свої здібності іншим.

Без сумніву, цей показник впливає на успішність зазначених школярів, на їхні контакти з однолітками. 46,2 % респондентів з повних та 22,7 % з неповних сімей не мають психологічних труднощів з самовираженням та саморозкриттям. Такі школярі швидко заводять нові знайомства, порівняно з тими, хто відчуває тривожність у цій сфері.

Високі показники за шкалою «страх ситуації перевірки знань» мають 25,6 % респондентів з повних сімей. У респондентів з неповних сімей цей показник сягає 41,6 %. Тобто ці школярі дуже хвилюються в ситуації публічної перевірки знань, інших можливостей. Адаже в разі невдачі може постраждати їхня самооцінка. Також саме очікування перевірки знань завдає цим учням значного психологічного дискомфорту. Не хвилюються з цього приводу, а саме ситуації перевірки знань, 61,6 % школярів із повних сімей. Серед респондентів із неповних сімей цей показний складає лише 40,3 %. Можливо це пов'язано з тим, що ці учні більш впевнені у власних знаннях та силах, ніж решта респондентів. Майже половина досліджуваних з повних сімей не відчуває страху не відповідати очікуванням оточення – 48,7%. Тобто бажання соціального схвалення не є провідним мотивом цих учнів. Вони більше орієнтовані на власну думку. Цей показник серед школярів, які виховуються в неповних сім'ях, складає 36,3 %.

Натомість, дуже переймаються (високий рівень) через можливість не відповідати очікуванням оточення 23,1 % учнів молодших класів з повних сімей та 31,9 % з неповних. Ці діти хвилюються з приводу того, на скільки престижно вони виглядають в очах своїх однокласників. У них яскраво виражене бажання соціального схвалення, прийняття себе оточенням. 5,2% респондентів з повних сімей мають низьку фізіологічну опірність стресу. Ці показники майже в 7 разів

вищі в респондентів з неповних сімей і складають 27,4 %. Високі показники цієї шкали свідчать про знижену пристосованість вищезазначених учнів до будь-яких ситуацій стресогенного характеру і, як наслідок, ймовірність неадекватного, деструктивного реагування на тривожний чинник середовища. 69,2% досліджуваних з повних сімей мають середній рівень фізіологічної опірності стресу. У неповних сім'ях – 54,5 % учнів молодших класів.

Досить суттєвими виявилися показники за шкалою «проблеми і страхи в стосунках з учителем». Так, відсоток дітей з високим рівнем тривожності за цією шкалою повних сім'ях складає 9,8 %. Тобто в респондентів цієї вибірки присутнє сильне емоційне напруження при взаємодії з учителем, виникає страх перевірки знань та отриманої оцінки. Майже в 4 рази більший цей показник у досліджуваних з неповних сімей – 36,5 %. Натомість не відчувають страху й проблем у стосунках з учителями – 36,3 % дітей, які виховуються в неповних сім'ях. У повних сім'ях таких дітей вдвічі більше – 74,3 %.

Таким чином, результати свідчать, що високий рівень тривожності учнів молодших класів викликаний: недостатньою підготовкою до уроків, страхом проявляти свої можливості, зниженою самооцінкою, завищеними вимогами з боку вчителів та батьків, несприятливими обставинами в сім'ї, недостатньою увагою і підтримкою з боку батьків, недостатньою увагою вчителів і батьків до успіхів дитини.

Отже, результати дають можливість визначити високий рівень переживання соціального стресу дітей з неповних сімей, страх самовираження, страх оцінки оточуючих, відчуття неповноцінності, емоційне напруження, труднощі у встановленню соціальних контактів та є попереднім є підґрунтям для

подальшої розробки системи психологічного супроводу тривожних станів молодших школярів із неповних сімей.

Висновки. У результаті розрахунків нами було виявлено найвищий рівень тривожності молодших школярів із неповних сімей у різних життєвих ситуаціях: фрустрація потреби досягнення успіху; страх самовираження; страх не відповідати очікуванням оточення; низька фізіологічна опірність стресу; проблеми й страхи в стосунках з вчителем. Встановлено, що діти із повних сімей мають середній рівень розвитку тривожності з тенденцією до низького (48,7 %), в той час, як діти із неповних сімей (40,9 %), мають також середній рівень, але з тенденцією до високого.

Подальші дослідження будуть спрямовані на розробку системи психологічного супроводу тривожних станів молодших школярів із неповних сімей.

FEATURES OF MANIFESTATIONS OF ANXIETY CONDITIONS OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN FROM INCOMPLETE FAMILIES: EMPIRICAL EXPERIENCE

Afanasenko L. A. , Amelina A. R.

Annotation. *In the article notes the relevance of the problem of manifestations of anxiety states in junior schoolchildren from single-parent families. The essence of anxiety as an emotional state (the experience of emotional discomfort associated with the expectation of trouble) and a personality trait (an increased tendency to feel safe in any life situations) is revealed. The results of the study of anxiety states in junior schoolchildren from single-parent families, which made it possible to determine the high level of manifestation of anxiety in various life situations and to highlight the dominant factors of its formation, are presented.*

Key words: *anxiety, emotional state, single-parent family.*

Список використаних джерел

1. Андреева Т. В. Семейная психология. СПб. : Речь, 2004. 244 с.
2. Неймарк М.З. Аффекты у детей и пути их преодоления. Советская педагогика. 1963. №5. с. 38-40.
3. Петровская Л.А. Компетентность в общении. М.: МГУ, 1989. 216с.
4. Child Psychology and Development For Dummies. John Wiley & Sons. 2011. 388 p.

References

- Andreeva T. V. Semejnaya psihologiya. SPb. : Rech, 2004.
- Nejmark M.Z. Affekty u detej i puti ih preodoleniya. Sovetskaya pedagogika. 1963. №5. s. 38-40.
- Petrovskaya L.A. Kompetentnost v obshenii. M.: MGU, 1989. 216 s.
- Child Psychology and Development For Dummies. John Wiley & Sons. 2011. 388 r.